

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta
Ústav asijských studií – japonská studia
Rok předložení: 2020

Bakalářská práce

Vojtěch Kocourek

**Způsob vyjádření prostorových vztahů jako příznak chápání vlastní
individuality**

***Spatial expressions as an indication of understanding of one's
individuality***

Vedoucí práce: Mgr. Petra Kanasugi, Ph.D.

Poděkování

Děkuji paní doktorce Kanasugi za podnětné vedení a kritiku a kolegovi Martinu Čihákovi za konzultace v oblasti statistiky.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Abstrakt

Cílem této práce bylo přispět k dlouhotrvající debatě mezi zastánci kolektivistického a individualistického pohledu na způsob, jakým Japonci chápou sami sebe. K dosažení tohoto cíle byla využita analýza jazykového chování Japonců, které bylo dále porovnáno s Čechy. Konkrétním předmětem srovnání byla míra ochoty mluvčích těchto dvou jazyků přijmout při popisu prostorových vztahů perspektivu, která nevychází z nich samých.

Úvodní část práce v krátkosti představuje pozice a argumenty kolektivismu a individualismu a také teorii jazykového relativismu, která tím, že propojuje jazyk a myšlení, tvoří zásadní metodologické východisko této studie.

V následující části je shrnut vzorový experiment Imai et al. (1999), který zkoumal preference Japonců v užívání prostorových výrazů. Na závěr je popsán mnou využitý ekvivalentní experiment, jehož výsledky jsou dále interpretovány v daném kontextu.

Klíčová slova: japonský jazyk, prostorové vztahy, kolektivismus, individualismus, jazyková relativita

Abstract

The goal of this thesis is to contribute to a long-lasting debate between proponents of the collectivistic view and proponents of the individualistic view regarding the way in which the Japanese comprehend themselves by analyzing and contrasting language behavior of Japanese and Czech speakers, specifically willingness of the speakers of the two languages to adopt non-egocentric view when expressing spatial relations.

The opening section of the thesis presents a brief introduction of the two discussed stands and the theory of language relativity which serves as a substantial part of the used methodology because it connects language and thinking.

In the following section, the model experiment done by Imai et al. (1999) which examined the preferences in the use of spatial expressions among Japanese respondents, is summarized. The used variation of the experiment is explained, and the results are presented and interpreted in the given context.

Keywords: Japanese language, spatial relations, collectivism, individualism, linguistic relativity

Obsah

1. Úvod	5
1.2 Struktura práce.....	5
1.3 Vymezení pojmů.....	6
1. Kolektivismus.....	7
2.1 Nakaneová – <i>vertikální společnost</i>	8
2.2 Hamaguči – kontextualismus	10
2. Individualismus.....	13
3.1 Hasegawová a Hiroseová – jazyk a individuum.....	13
3.2 Takano a Osaková – přezkoumání studií	15
3.3 Katóová – vliv ideologie na praktickou politiku.....	17
3. Jazyková relativita	21
4.1 Prostorové referenční rámce	21
4.2 Referenční rámce a identita	25
4. „Význam PŘED/ZA/VLEVO/VPRAVO“	26
5.1 Metodologie experimentu Imaiové et al.....	26
5.2 Výsledky experimentu Imaiové et al.	28
5. Experiment v prostoru.....	29
6.1 Metodologie	29
6.2 Výsledky.....	30
6.3 Problematizace výsledků	33
6. Závěr	35
7. Bibliografie.....	36

1. Úvod

Co dělá Francouze Francouzem? Může se člověk stát Japoncem? A kde vést mezi těmito kategoriemi hranici, pokud vůbec nějakou vést? Tyto a jiné podobné otázky spojené s národní a s ní provázanou osobní identitou jsou v období stále intenzivnější globalizace a mezinárodní výměny možná ještě palčivější než kdy dřív. I pokud se člověk nezabývá oblastí Dálného východu, z běžných konverzací a ze způsobu, jakým informace z této oblasti podávají média, si nutně časem vytvoří jakousi vágní představou o tom, že lidé z této oblasti mají tendenci být velice orientovaní na svoji referenční skupinu. Ať už jde o velikášské vojenské přehlídky KLLDR, pověstnou oddanost Japonců své firmě či čínskou propagandu ukazující stovky mnichů cvičících ve sladě sestavě, aspekt podřízení jedince kolektivu a určitá synchronizovaná masovost je něco, co se s představami o Dálném východě velice často pojí.

Pustí-li se člověk do bližšího studia dané oblasti, v mém případě Japonska, nezdívka zjistí, že tato představa není pouze laickým postřehem, ale že o její pravdivosti už velice dlouhou dobu probíhá diskuze na mnoha úrovních, a to jak v Japonsku samotném, tak mimo jeho hranice. Cílem této práce je poté, co nastíním teorie věnující se tomuto tématu, které doposud hrály klíčovou roli, a jejich základní koncepty, k této diskuzi přispět na základě vlastního experimentu, který vychází z poznatků psycholingvistiky a opírá se o slabou variantu teorie jazykové relativity. Co naopak cílem práce není je jakákoliv snaha o finální rozhodnutí takto složité problematiky. Na čem se tedy zakládá představa, že jsou Japonci kolektivističtější než například Češi? A jak se debata o tomto tématu proměňovala? Právě takovým otázkám se budu na následujících řádcích věnovat.

1.2 Struktura práce

První část této práce vymezuje základní pojmy, s nimiž bude dále pracováno. Nejdříve představím autory, které řadím do skupiny tzv. **kolektivismu**, spolu s teoriemi, které zastávají. Poté uvedu protichůdnou skupinu tzv. **individualismu** a v čem se stanoviska těchto dvou skupin liší. Dále bude představena teorie **jazykového relativismu** a jaké poznatky přináší o provázanosti lidské řeči, vnímání a dalších kognitivních procesů, včetně sebepojetí a orientace v prostoru. Na tuto část navazuje shrnutí psycholingvistického experimentu, ve kterém tým Mucumi Imaiové (Imai, 1999) zkoumal, jaké vlivy působí na zaujímání perspektivy v různých prostorových konstelacích. Tento experiment se stal vzorem pro můj vlastní experiment, jehož metodologii a průběh přináším v další části. Na závěr rozeberu výsledky experimentu a vysvětlím, jak zapadají do celkové diskuze o problému.

Poznámka k formě: japonská jména uvádím v pořadí *vlastní jméno-příjmení* a ženská jména ze syntaktických důvodů přechyluji. K přepisu japonských slov je užita česká transkripce. Kde to bylo možné, byly pro větší ilustrativnost využity znaky a v případě dostupnosti a účelnosti uvedena data o afiliaci vědeckých pracovníků. Využívám citační normu ČSN ISO 690.

1.3 Vymezení pojmů

Základní antagonistickou dvojicí pojmů je zde kolektivismus a individualismus. Každý z nich má v běžné řeči i odborném vymezení více významů a konotací, jež se s nimi pojí. Z pohledu sociologie bývají popisovány jako tendence v chování nebo vlastnost jedinců a skupin, které tíhnou k orientaci buď na jednotlivce, nebo na nějaký vyšší celek, což se dále projevuje v jejich uspořádání a sebepojetí. Dobré shrnutí tohoto pohledu nabízí např. Hofstede: „Individualismus můžeme pozorovat ve společnostech s volnými vazbami mezi jednotlivci. Od každého se očekává, že si bude hledět sebe, případně své nejbližší rodiny. Kolektivismus je jeho protějškem a pozorujeme ho ve společnostech, ve kterých jsou lidé už od narození integrováni do pevných, soudržných skupin. Tyto skupiny pak člověka podporují v průběhu jeho celého života výměnou za bezpodmínečnou loajalitu.“ (Triandis, 2012, s. 7)

Zde tak ovšem nebudu označovat tento samotný rys, nýbrž dvě skupiny či názorové proudy autorů, kteří se zabývali problematikou japonské národní identity a mezikulturnímu srovnávání. Tyto skupiny nejsou oficiální a nemají žádné formální vymezení. Jako kolektivismus nebo kolektivistické zde označuji takové teorie, které obhajují to, že Japonci jsou nějakým způsobem více než Západané orientovaní na druhé, ať už jde o blízký kolektiv nebo celou společnost, ohleduplnost či nejasně vymezenou osobní identitu. Skupina individualismu nemá žádný přímo jednotící rys, který by se často opakoval. Společné je jí to, že se vymezuje proti kolektivismu a nějakým způsobem zpochybňuje, že by Japonci skutečně byli v této oblasti výrazně jiní, případně tvrdí, že jejich „já“ není o nic méně jasně vyhraněné, než jak je tomu u jiných národů. Oba tyto přístupy a jejich další rysy dále přiblížím na konkrétních příkladech v sekcích, které se jim věnují.

Pojmy kolektivismus a individualismus v plném slova smyslu, jak je používá Hofstede a jiní, jsou v této práci použity pouze přímo v částech, které vysvětlují teorie konkrétních autorů a tento rozdíl by měl být vždy z kontextu patrný.

1. Kolektivismus

Diskuze o rozdílech mezi Japonci a Západany a snaha vymezit nějakým způsobem to, co je pro japonskou společnost jedinečné a charakteristické, mají své počátky ještě před restaurací Meidži 1868 (明治維新, *Meidži išin*). Tyto diskuze v určitých proměnách, které vždy odrážely jednotlivá stádia změn ve společnosti, pokračují dodnes. Označují se zastřešujícím pojmem *nihondžinron* (日本人論), což lze volně přeložit jako „teorie japonskosti“.

Nihondžinron, obzvláště po jeho znovuoživení v období ekonomického boomu v 70. a 80. letech, zahrnuje mnoho myslitelů, kteří mají různá východiska, vlastní terminologii a vlastně spolu navzájem soupeří o pozornost veřejnosti, mimo jiné i chytlavými klíčovými koncepty svých publikací. (Yoshino, 2000, s. 3) Pro další informace o povaze a vývoji *nihondžinronu* doporučuji knihu Kosaku Jošina „Cultural Nationalism in Contemporary Japan“ („Kulturní nacionalismus v současném Japonsku“) (Yoshino, 2000)

Jednou z tendencí, kterou je možné v rámci *nihondžinronu* vysledovat, je vymezování Evropanů a Američanů jako racionálních, individualisticky nezávislých a v komunikaci otevřených aktérů. V kontrastu k nim jsou Japonci vykreslováni jako emotivní, ohlížející se na zájmy kolektivu a upřednostňující nepřímé strategie komunikace. Teorie vykazující takové tendence zde označuji jako kolektivismus. Ještě předtím, než přistoupím k hlubšímu výkladu dvou kolektivistických koncepcí, z nichž zde budu vycházet především, uvedu krátce dva příklady děl v rámci *nihondžinronu* významných, u kterých jsou prvky kolektivismu rovněž dobře patrné.

Prvním příkladem je kniha Ruth Benedictové z roku 1946 „The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture“ („Chryzantéma a meč: vzorce japonské kultury“). (Benedict, 1989) Zjednodušeně řečeno zde Benedictová vymezuje japonskou kulturu jako „kulturu hanby“, v níž je provinění vnímáno jen prostřednictvím odsouzení okolí, zatímco např. Američané vyrůstají v „kultuře viny“, v níž si je dotýčný svého provinění vědom a přebírá za něj odpovědnost. Japonská kultura je autorkou mimo jiné z tohoto důvodu chápána jako vnitřně rozporuplná a jaksí nevyzrálá. Kolektivistickým prvkem v tomto díle je nejasné vymezení vlastního „já“ a s ním spojené (ne)přijmutí odpovědnosti za sebe a své činy. (Benedict, 1989)

Druhým příkladem je práce Takea Doie (土居健郎) z roku 1971 „The Anatomy of Dependence“ (甘えの構造, *Amae no kózó*, „Anatomie závislosti“). (Doi, 2008) Zavádí zde

pojem *amae* (甘え), který označuje vztah a způsob interakce údajně preferovaný Japonci. Předobrazem *amae* je pečující vztah mezi matkou a dítětem. Tento nerovný vztah závislosti nejenže přetrvává do vysokého věku dítěte, ale dokonce je později v životě přenášen dál na učitele, zaměstnavatele apod. „Opečováváný“ má v takovém vztahu touhu být chráněn a to i před odpovědností za vlastní potřeby. Podle Doie se *amae* projevuje ve veškerých vztazích a komunikaci, např. jako sklon k váhání a nejednoznačnosti ve vyjadřování vlastního názoru, jednomyslnému kolektivnímu rozhodování a snaze i beze slov už předem „uhádnout“ pocity protějšku. (Miike) I zde jsou zřetelné prvky kolektivismu, jako je orientace na skupinu nebo nevyhraněné „já“.

Nyní tedy můžeme pokročit ke dvěma teoriím, které jsem zvolil jako reprezentativní zástupce kolektivismu a kterým zde bude věnována bližší pozornost. Neliší se výrazně od jiných, byly vybrány proto, že na nich lze tendence tohoto myšlenkového proudu dobře ilustrovat. Zároveň obě teorie spojuje fakt, že se jejich autoři snaží podle svých slov „vyprostit z euro-amerického myšlenkového rámce“ a popsat tak Japonsko z vnitřní perspektivy. O které teorie tedy jde?

2.1 Nakaneová – vertikální společnost

Autorem první z nich je Čie Nakaneová (中根 千枝), profesorka sociální antropologie na Tokijské univerzitě, zaměřující se především na Indii a Tibet. (Hendry, 1989) Ve své knize z roku 1967 „Mezilidské vztahy ve vertikální společnosti“ (タテ社会の人間関係, *Tatešakai no ningenkankei*) přichází Nakaneová s myšlenkou Japonska jako až výjimečně vysoce hierarchizovaného celku s důrazem na status, tzv. *vertikální společnost*. (Nakane, 1972) Jak k takovému modelu dochází a v čem je pro tuto práci relevantní?

Nakaneová nejprve v úvodu kritizuje snahu bez uvážení aplikovat západní společenskovední modely na Japonsko. Jak uvádí, vzhledem k rozdílnosti evropských národů i mezi sebou, není od věci dívat se na Japonce skrze model, který by postihoval jeho specifika. Poté přistoupí k obecnému rozdělení sociálních skupin z hlediska toho, co je sjednocuje. Jednotlivým prvkem je buď *rámec* (場, *ba*) nebo *atribut* (資格, *šikaku*). Přičemž *atribut* je chápán velice široce jako jakékoliv kvalitativní kritérium ovlivňující status, ať už jde o vzdělání, pohlaví, nebo třeba odbornost. Jako typické skupiny vzniklé na tomto základě vypočítává Nakaneová např. kasty, patrilinéární klany nebo profesní sdružení. V kontrastu k tomu skupina vzniklá na základě *rámce* je tvořena jednotlivci, kteří bez ohledu na *atributy* společně sdílí určitou pozici např. tím,

že bydlí v určité oblasti nebo náleží k jedné organizaci. Přestože jak *rámec*, tak i *atribut* přispívá ke vzniku skupin ve všech společnostech, považuje Nakaneová za zásadní jejich váhu v dané společnosti. S ohledem na ni vytyčuje Japonsko s jeho důrazem na *rámec* jako jeden pól k němuž protipólem je společnost indická s důrazem na *atribut*. Společnosti Západu nebo Číny leží v takovém rozdělení někde mezi, i když spíše s příklonem k Indii.

Dále je popisována struktura tradiční japonské domácnosti *ie* (家) jakožto skupiny založené na rámci a dále mechanismy, kterými taková skupina udržuje soudržnost. Prvním mechanismem je vytváření identifikace jedince a skupiny, druhým je vnitřní organizace posilující osobní vazby mezi členy. Za účelem vytvoření společné identity je zdůrazňována rivalita s podobnými, ale vnějšími skupinami. Fakt, že se členové skupiny vzájemně liší atributy, což je racionální, je potlačován emocionálními prostředky.¹ Z hlediska této práce je zásadním aspektem teorie vertikální společnosti to, že jak Nakaneová tvrdí, vede tato emocionalita k neustálé interakci a přerůstání vztahů a skupiny do všech oblastí života jednotlivce. (Nakane, 1972, s. 14) To zahrnuje nejen jeho osobní život, ale i chování a myšlení, což vede k situacím, kdy si jedinec už ani není jistý, kde je vlastně hranice mezi skupinou a jeho soukromím. Přestože někteří mohou mít pocit ohrožení vlastní osobnosti, ve většině hluboká sounáležitost se skupinou vyvolává pocit bezpečí a jistoty.

Z výše zmíněného vychází Nakaneová i v dalších částech, ve kterých rozebírá vlastnosti japonských skupin jako je vzájemná neprostupnost, frakcionářství a především stratifikace celku na základě seniority, čímž je myšlena především doba od vstupu člena do skupiny, se kterou ovšem věk typicky koreluje. Podstatné vztahy jsou tedy ty osobní a vertikální po vzoru rodič – dítě, nikoliv horizontální po vzoru sourozenců. A tento princip se promítá do všech vztahů, včetně například státní byrokracie. Odtud vertikální společnost.

Důležitá je opět kapitola o osobních vztazích, v níž jsou zdůrazňovány postulované japonské rysy jako je důraz na emoce před rozumem, nebo nejasná či neexistující pravidla nahrazovaná loajalitou. Vztahy s ostatními jsou měřítkem, pomocí kterého jedinec určuje svou pozici a které řídí jeho myšlení. Člen skupiny orientuje své myšlenky a chování v závislosti na ostatních, zároveň s tím ale sám slouží ostatním jako orientační bod.

Podle svých slov se v této práci Nakaneová nesnažila postihnout veškeré aspekty japonské společnosti, ale spíše najít jednotící princip. (Hendry, 1989, s. 645) Ať už jde o provázanost

¹ Řečeno laicky: „I když si mám mnohem víc co říct s Tomášem, protože je taky právník, půjdu raději na oběd s našimi účetními. Tomáš totiž není od Hitachi, je od Mitsubishi, a ti jsou přeci divní...“

jedince se skupinou, emocionalitu nebo vzájemnou závislost členů skupiny, lze říci, že tento jí popsaný model znamenitě odpovídá kolektivismu.

2.2 Hamaguči – kontextualismus

Autorem druhé teorie, ze které vycházím, je sociolog Ešun Hamaguči (浜口恵俊), emeritní profesor Mezinárodního centra pro výzkum japonské kultury a Univerzity prefektury Šiga. (浜口恵俊, 2001) V článku z roku 1985 „A Contextual Model of the Japanese: Toward a Methodological Innovation in Japan Studies“ („Kontextuální model Japonců: zaměřeno na inovaci v metodologii japonských studií“) (Hamaguchi, 1985) nejdříve kategorizuje předchozí teorie, včetně všech zde již zmíněných, načež je zavrhuje jakožto příliš se spoléhající na západní úhel pohledu. (Což se může zdát vzhledem k podobné argumentaci Nakaneové jako poněkud paradoxní.) Hamaguči tvrdí, že jak vědci ze Západu, tak jejich západními teoriemi ovlivnění japonští kolegové udělali tu chybu, že pro analýzu japonské společnosti vycházeli z principů, které Hamaguči označil jako metodologický individualismus. Protože západní společenskovední modely údajně neodpovídaly pozorovaným jevům v japonské společnosti, byly vytvářeny kolektivistické modely, aby tuto diskrepanci vysvětlily. Tyto jsou však podle Hamagučiho již od základu postavené na nekritickém přijetí „cizích“ kategorií jako je *jednotlivec*, *skupina* nebo *osobnost* a vinou toho tak nevyhnutelně popisují japonské vlastnosti zaujatě. Na místo škály, jejímiž extrémy jsou jedinec a proti němu stojící společnost, přichází s vlastními kategoriemi, z jeho úhlu pohledu Japonsku vlastními.

Základní linka, která Hamagučiho prací prochází a která se v různých obměnách termínů opakovaně vynořuje, je patrná již na začátku práce. „Modely toho, co je vlastně člověk, lze rozdělit do dvou hlavních kategorií podle toho, zda je důraz kladen na objektivizaci pouze sebe sama, nebo i vztahů mezi sebou (jako *činitelem*²) a jinými objekty (včetně jiných *činitelů*). Tyto modely (...) vystupují na povrch v podobě kulturně podmíněné definice lidstva a pohledu na lidskou podstatu.“ (Hamaguchi, 1985, s. 297) Model, který uvažuje o jednotlivci jako výchozí entitě, je pak přisuzován kulturám Evropy, Ameriky a arabského světa, zatímco model, který jako výchozí jednotku bere komplexní útvar, v němž je jedinec neoddělitelně provázán se svým

² *Činitel* (主体 *šutai*, *actor*) je podle definice, se kterou Hamaguči pracuje, aktivní entitou která usiluje o poznání, hodnocení a kontrolu okolních objektů. Nadto je *činitel* schopen poznat, zhodnotit a využít, tedy objektivizovat, sám sebe a vztahy mezi sebou a objekty. *Činitelem* nemusí být pouze jedinec, může jím být i skupina.

okolím, je přisuzován oblasti východní Asie a s ní i Japonsku. Právě tento provázaný jedinec, vymezený, ale neoddělitelný od sítě vztahů, v níž je sám uzlem mnoha vztahových rovin, je východiskem Hamagučiho teorie kontextualismu.

Dále je uvedeno tvrzení, že takový jedinec, který si zakládá na své individualitě, tzv. *kodžin* (個人) vnímá vztahy s ostatními pouze jako nástroj dosažení svých cílů. Na jeho organizaci s ostatními je tedy potřeba vynaložit energii a společná kooperace není tak efektivní a samozřejmá, jako v případě kontextuálně zapojeného jedince typu *kandžin* (間人).

Kontextuální model má být padnoucím popisem Japonců, ale jak jeho tvůrce zmiňuje, z principu je možné ho uplatnit i na jiná etnika. Dokonce má jít o model obecně vhodnější, než pouze kontrast jedinec/společnost, protože lépe zachycuje organické ukotvení části v celku. Dále Hamaguči na jazykových jevech a idiomech ilustruje, že Japonci jsou propojeni s jistou samozřejmostí, která je pro Západana nepředstavitelná. Podobné rysy platí ale prý i pro Číňany. *Kodžin* je centrem a hlavním hybatelem svého světa, s potřebou se vůči ostatním vyhranit. *Kandžinův* pocit identifikace s ostatními jeho interakce už předem předchází a jeho identita se vymezuje a potvrzuje až v kontaktu s jinými. Jeho „já“ je tím pádem relativní a vágní, zahrnující i oblasti překryvu s ostatními a měnící své hranice na základě vztahů a situací. Morálním ideálem *kandžina* je sebeovládání, zatímco na přímočaré požadavky *kodžina* je pohlíženo jako na něco nevyzrálého. (Hamaguchi, 1985, s. 303)

Tyto principy, „provázanost a ohledy“ *kandžina* (tedy vlastně Japonce) a „sebeprosazování a vypočítavost“ *kodžina* (Západana aj.) jsou dále v Hamagučiově teorii reflektovány na dalších úrovních a vytváří mnoho vlastních termínů, aby tyto úrovně a vztahové formy popsal. Důležité tvrzení, které je zde na adresu Japonců proneseno, je ale způsob chápání „já“ jako „ty druhého ty“. Japonci sami sebe nevidí jako jednotlivce, který konfrontuje druhého, ale na základě předchozího propojení jako „ty“ svého komunikačního protějšku. „To je důvod, proč se Japonci se životními situacemi dokáží hladce vypořádat tím, že se na ně dívají z pohledu druhých. Tento vztah také tvoří kognitivní základ typu chování označovaného jako „dovnitř-ven“, kdy se Japonci chovají na základě referenčního rámce vycházejícího z jejich protějšku.“ (Hamaguchi, 1985, s. 312) Tento postřeh o volbě referenčního rámce, který vychází z protějšku, bude v této práci podstatný v části pojednávající o vztahu sebepojetí a vnímání prostoru. Obzvláště pak Hamagučiová poznámka o tom, že Japonci výrazně snáze volí cizí úhel pohledu v komunikaci s ostatními.

Mnoho dalších odstavců se věnuje tomu, jak jsou vztahy *Západ'ana/kodžina* nestabilní, zavržené v případě, že už se nevyplácejí a z těchto důvodů zajistitelné pouze smluvně apod. Naopak Japonec/*kandžin* si svých vztahů hledí jako hodnoty sami o sobě, bez které se nemůže obejít a která tvoří jeho součást. Tato morální převaha je opakovaně zdůrazňována.

Ačkoliv Hamaguči připouští, že takové rysy *kandžina* mohou mít i jiné národy (jmenovitě uvádí např. Čínu) a lze ji užít obecně, autorem vynesené četné morální soudy podkopávají důvěryhodnost takové teorie jako obecně uplatnitelné. Nelze se navíc zbavit dojmu, že jde o další variantu modelu japonské výlučnosti a etnocentrismu. Jak zmiňuje Kevin Doak ve své práci na téma japonské národní identity za druhé světové války, byly myšlenky sdílené harmonické identity na Dálném východě nástrojem ideologické obhajoby japonské okupační agrese vůči jeho sousedům. (Doak, 2001) Na str. 30 se můžeme dočíst o prominentním etnologovi Seičim Nakanovi, který spolupracoval s válečným režimem a rozvíjel teorii, že „když budou etnické národy (Dálného východu) chápány jako součást jediného východoasijského etnického národa, vyhne se (japonská) říše problémům inherentním v západní tradici egoistické, etnické národní nezávislosti.“ Jak Doak dále shrnuje „V zásadě Nakano přesunul odpovědnost za existenci společenských konfliktů na specifickou tradici politického myšlení, která byla definována jako západní kulturní mód uvažování. Namísto něj nabízí vizi východoasijské komunity jako revoluční oblasti společné harmonie a organické jednoty.“ Přestože nepřirovnávám Hamagučiho představu k rasistické vojenské propagandě, nelze přehlédnout hodnotící komentáře, jako byly ty zmíněné v části o vymezení pojmů *kodžin/kandžin* které explicitně zmiňují představu o „harmonickém Japonsku“ (potažmo Východě), jehož obyvatelé si zakládají na ohleduplnosti, k němuž je v kontrastu stavěn „racionální a sobecký“ Západ.

2. Individualismus

V reakci na kolektivistické teorie ovšem vyzněly i kritické hlasy, které vycházejí ze zcela různých oborů či úhlů pohledu a které i přes konkrétní metodické rozdíly spojuje nedůvěra ke kolektivismu a vlivu této teorie na společnost, jež jí věří. Reprezentanty individualismu zde budou Jukio Hiroseová (廣瀬幸生) a Jóko Hasegawová (長谷川葉子), které usilují o vyvrácení představy o nejasném vymezení Japonců jako individuí na základě poznatků z jazykovědy. Dále také práce Jótaróa Takana a Eiko Osakové, která srovnává zásadní studie, jež měly kolektivistické pozice potvrzovat. Jak se dále ukáže, nejsou jejich výsledky tak jednoznačné, jak se někteří výzkumníci domnívali. Třetí individualistickou perspektivu nabídne Masae Katóová, která se zabývá vlivem, který má kolektivistická představa Japonců o sobě samých na utváření konkrétních politik a ospravedlnění problematických rozhodnutí, zejména v oblasti reprodukčních práv. V tomto pořadí se na jejich argumenty podíváme v další části blíže.

3.1 Hasegawová a Hiroseová – jazyk a individuum

Hlavní argumenty Hasegawové a Hiroseové jsou shrnuty v článku „What the Japanese Language Tells Us about the Alleged Japanese Relational Self“ („Co nám říká povaha japonského jazyka o údajně relativním *já* Japonců“). (Hasegawa, 2005) V první části vysvětlují provázanost mezi lingvistikou a sociologickými modely. Jednotlivá fakta o jazyce jsou podle nich selektivně vybírána, aby podpořila vždy ten který sociologický model, který je ze své podstaty ideologický a bývá podnícen konkrétní potřebou nebo cílem, ať už se jedná o potřebu porozumět japonské společnosti ze strany amerických okupačních sil, nebo vysvětlení ekonomického zázraku v šedesátých letech.

Před konkrétním průzkumem vlastností jazyka Hasegawová a Hiroseová nejprve vyjasňují použité pojmy. Výchozí představou toho, co je vlastně „já“, je pro autorky pozorovatel/proživatel. Vědomí, které předchází mentální stavy a obsahy. Takzvané „západní já“ mělo být vystiženo Geertzovým citátem: „The Western conception of the person as a bounded, unique, more or less integrated motivational and cognitive universe, a dynamic center of awareness, emotion, judgment and action organized into a distinctive whole and set contrastively both against other such wholes and against its social and natural background, is, however incorrigible it may seem to us, a rather peculiar idea within the context of the world's cultures.“ (Geertz, 1974) („Západní úhel pohledu, který se na osobu dívá jako na ohraničené,

jedinečné, víceméně sjednocené universum motivací a kognice, jako dynamické centrum vědomí, emocí, úsudku a konání, které je sjednoceno do jedinečného celku a stojí v kontrastu k jiným takovým centrům, společenskému a přírodnímu prostředí, takový úhel pohledu je i přes náš nevykořenitelný pocit samozřejmosti mezi kulturami světa spíše výjimkou.“ Takzvané „japonské já“ mělo být vymezeno na základě teorií, které jsou v této práci zmíněny v oblasti pojednávající o kolektivismu, tedy modely Nakaneové, Hamagučiho, Doie a dalších. Vágní a závislé na kontextu.

Jako jazykovědné argumenty, které mají podle jiných podkládat kolektivistický náhled, jsou vyjmenovány např. chybějící stabilní a jednoznačný výraz pro „já“, tedy neohraničenost kategorie osobních zájmen, více variant slov označujících rodinné příslušníky používaných podle kontextu nebo také na provázanost s ostatními poukazující slovesa osobního prospěchu. Použití zejména posledně zmíněné oblasti, tedy sloves pro obdarovávání, přijímání apod. je podmíněno tím, jestli je adresát či třetí osoba členem „vnitřní skupiny“³ mluvčího. Zaměřenost na ostatní, vágnost toho, co jsem já a jakou kategorii zastupuji, má tedy být reflektována v komplexnosti zdvořilostních prostředků japonského jazyka, známých jako *keigo* (敬語).

V kontrastu k tomu stavějí Hiroseová a Hasegawová specifický rys japonštiny, a tím je fungování japonské evidenční modality. Evidenční modalita v japonštině je specifická díky tomu, že mluvčí nemůže přímo popisovat některé mentální stavy, emoce, tužby a myšlenky, pokud k nim nemá sám bezprostřední přístup.⁴ Z užití prostředků *evidenční modality* vyplývá jasná hranice mezi individuálním „já“ mluvčího, které je nezávislé a jeho hranice nepružná. Autorky v této části článku vyjádřily svůj podiv nad tím, že přestože je užití prostředků *evidenční modality* v japonštině dobře popsáno, nebylo mu při vytváření sociálních modelů věnována pozornost.

Poté, co bylo poukázáno na to, že japonština obsahuje jak výrazy pracující s „relativním já“, tak i prostředky zakládající se na „já absolutním“ je rozváděn názor, že „absolutní já“ je u mluvčích původnější a přednější. Na základě dat z lingvistických pokusů s japonskými dětmi ukazují, že zatímco prostředky vyjadřující, kdo co cítí apod. a pracující s „absolutním já“,

³ Pojmy *vnitřní* (内, *uchi*) a *vnější* (外, *soto*) se v japonštině používají na mnoha úrovních významu. Obecně popisují to, co je obsaženo v rámci skupiny nebo celku, s nímž se člověk identifikuje, v kontrastu k čemuž leží vše cizí. Hranice těchto dvou kategorií se však pružně mění podle kontextu. Sousedka může ležet v rámci *uchi* nebo mimo něj v závislosti na tom, je-li momentálním kontextem spor mé rodiny s její, nebo našeho sdíleného domu s městskou částí.

⁴ Laicky řečeno: nemůžu říct, že je Katka smutná, můžu jen říct, že se mi smutnou být jeví.

si děti osvojují nevědomky a automaticky, prostředky vycházející z toho relativního musí být explicitně naučeny dospělými.

Jak dále poukazují „Honorifické výrazy jsou natolik komplexní, že přestože mnoho Japonců si osvojí jejich základní použití, zacházení s uctivými a skromnými výrazy (...) v závislosti na kontextu není něco, co by se (mluvčí) naučili přirozeně. Mnoho firem poskytuje svým zaměstnancům školení zaměřená na použití zdvořilostních prostředků. Tito zaměstnanci, z nichž mnozí absolvovali vysokou školu, nebyli schopni si tyto prostředky osvojit za více než dvacet let života. (...) Je proto sporné, zda je kontextuální chápání (*shifting*) vlastní identity v závislosti na adresátovi opravdu integrální částí japonského jazyka, přestože integrální součástí japonské kultury je. (...) Na druhou stranu, existence „absolutního já“ v japonštině je nezpochybnitelná.“ (Hasegawa, 2005, s. 232)

Dalším argumentem je fakt, že ve většině dialektů japonštiny se nevyskytují skromné a uctivé páry označení rodinných příslušníků, ani systematické rozlišování mezi prostou a uctivou/skromnou formou přísudku. Mnoho z nich, s výjimkou dialektů Tokia, oblasti Kansai aj., tak postrádá tento tak často citovaný rys kontextovosti. Autorky zároveň nepředpokládají, že by se vnímání vlastního „já“ měnilo na základě hranic dialektů.

Mimo jiné je také zpochybněno, že by si japonská mládež, která prochází extrémně soutěživým vzdělávacím systémem, nevytvořila velmi jasně vyhraněné ego. Systém, v němž panuje zřetelná hierarchie jednotlivých škol, která podmiňuje uplatnění absolventů na pracovním trhu, vytváří veliký tlak na jednotlivce a jeho výkon ve standardizovaných testech. Ne nadarmo vznikl výraz 受験地獄 („zkouškové peklo“). Výsledky jednotlivých studentů jsou zveřejňovány společně, což dále zvyšuje tlak. Podle autorek není vliv takového systému na sebepojetí zanedbatelný.

Na základě těchto a dalších argumentů tak autorky zpochybňují, že by Japonci, v porovnání s výše zmíněným západním „sjednoceným universem motivací a kognice“, skutečně postrádali jasně vyhraněnou osobní identitu.

3.2 Takano a Osaková – přezkoumání studií

Podívejme se nyní na situaci z jiné individualistické pozice. Takano a Osaková ve své komplexní srovnávací studii „Comparing Japan and the United States on individualism/collectivism: A follow-up review“ („Srovnání individualismu/kolektivismu v Japonsku a Spojených státech: revidovaný pohled“) (Takano, 2018) srovnávali metodologii a výsledky třiceti pěti empirických výzkumů, které měřily

rozdíly v kolektivismu mezi americkou a japonskou populací. Jejich výsledky byly kategorizovány do tří skupin podle toho, jestli kolektivistickou teorii potvrzovaly, vyvracely, nebo nevykázaly rozdíl.

V počátečním vymezení, které výzkumy na základě jakých kritérií do srovnání zahrnout, bylo rozhodnuto, že vyčleněny budou ty, které se přímo netýkají rozdílů kolektivismu a individualismu a také ty, které se přímo netýkají chování a přesvědčení jednotlivce. Zajímavým postřehem v této části je zmínění studie Churchovy skupiny (Church, 2011), ve které byli jedinci dotazováni, zda jejich kultura je kolektivistická či individualistická. Američané vyšli ze srovnání zároveň jako více individualističtí i kolektivističtí, než jejich japonské protějšky. Japonci proti tomu sami sebe jako jednotlivce hodnotili jako individualistické, ale ostatní Japonce jako kolektivistické, což podle Takana může poukazovat na zažitou představu Japonců o svém vlastním národě. V dalších odstavcích uvedu několik vybraných skupin, které byly vyčleněny a následně závěr, který autoři učinili.

První set studií se zabýval měřením konformity členů skupiny, jak je shrnuli Smith a Bond. (Smith, 1993) Celkem osm experimentů, založených na podobném principu, mělo za výsledek prakticky stejnou míru konformity v obou skupinách, zhruba 25 %. Tento výsledek byl napaden se zdůvodněním, že výsledky japonských studentů nebyly vyšší jen proto, že tito nejednali v rámci své „vnitřní skupiny *uči*“ a byly konfrontovány s výsledky obdobné studie, která u Japonců shledávala až 51 % míru konformity. Pozdější přezkum metodologie ovšem ukázal, že v onom případě šlo o členy sportovního klubu, v rámci kterých bývají vztahy výrazně hierarchičtější, než v jiných typech skupin. Američané za podobných okolností, jako je např. členství v námořnictvu nebo právě sportovním klubu vykazují stejné chování.

Druhý set studií sledoval míru kooperace. Experimenty zde zahrnuté měly většinou formu vězňova dilema⁵ nebo společného hraní počítačové hry. Výsledky většiny z nich byly interpretovány jako buď japonský kolektivismus vyvracející, nebo nepotvrzující. Zajímavou variantou studie kooperace bylo poměrování výkonů vrcholových běžců z obou (i dalších) zemí, které provedl Sorokowski. (Sorokowski, 2009) Šlo o kontrast mezi sumou rekordů čtyř nejlepších běžců na sto metrů a rekordu nejlepšího štafetového týmu v běhu na čtyři sta metrů. Čas, který vznikl součtem rekordů jednotlivců, byl ve všech případech delší vzhledem k tomu, že tři ze čtyř členů štafetového týmu začínali z běhu, zatímco každý z jednotlivých sprinterů vybíhal z místa. Sorokowski interpretoval výrazný rozdíl výsledků, který vyvstal v případě Japonců, jako potvrzující, že kolektivistická kultura přispívá k lepší kooperaci a tím i

⁵ Vězňovo dilema (prisoner's dilemma) je experimentální hra, ve které jsou dva hráči (vězni) každý zvlášť „vyslýchán“. Každý z nich ví, že pokud nebude ani jeden z nich vypovídat, dostanou oba dva roky vězení. Pokud by A vypovídal a B ne, půjde A na svobodu a B dostane deset let, což platí i naopak. Pokud budou vypovídat oba, dostane každý z nich šest let. A ani B nevědí, jak odpovídá ten druhý a cílem je zjistit, jestli hráči půjdou cestou důvěry a nevypovídají, nebo uchopí věc racionálně a dojdou k tomu, že se jim vyplatí vypovídat.

výsledkům v týmových sportech. Přes výhrady zařadili Osaková a Takano tuto studii mezi potvrzující, přestože upozornili na velice problematickou metodologii.⁶

Třetí set obsahoval studie, které se zakládaly na dotaznících. V tomto setu je pozoruhodné obzvlášť zařazení studie, kterou provedl Ešun Hamaguči (Hamaguchi, 2003), v této práci představený jako zástupce kolektivismu. Sám se do takové kategorie neřadí a jeho výzkum vycházel z jeho vlastních kategorií individualismu a kontextualismu. Hamaguči zkoumal pomocí dotazníků postoje lidí z 25 států, mimo jiné zaměstnanců firem, místních státních úředníků, vysokoškolských studentů apod. Takano zdůrazňuje, že hodnota této studie spočívá především v množství respondentů a tom, že většina z nich nebyli studenti. Překvapivě z odpovědí vyšlo, že Američané jsou významně kolektivističtější, než Japonci. Míra individualismu byla přitom stejná.

Z výše uvedených několika příkladů studií a jejich setů je zřejmé, že výzkumníci věnující se otázce japonského kolektivismu přistupovali k tomuto problému skutečně z mnoha různých úhlů. A jaké je tedy celkové shrnutí jejich výsledků? Z celkem třiceti pěti výzkumů 14 % potvrzovalo kolektivistickou povahu Japonců, zatímco 86 % buď nepotvrzovalo, nebo dokonce přímo vyvracelo. Poté, co Takano a Osaková publikovali své předchozí, méně rozsáhlé srovnání, které přineslo podobné výsledky, pokoušeli se zastánci kolektivismu vysvětlit nesoulad své teorie se závěry studií. Odvolávali se například na to, že většina respondentů byla tvořena studenty, což prý nečinilo vzorky dostatečně reprezentativními. Takano ovšem namítá, že i při porovnání studií, které pracovaly s dospělou nebo minimálně převážně dospělou populací, jako byla právě ta Hamagučiho nebo i dotazníky NHK, bylo dosaženo obdobných výsledků.

Předmětem sporů však nejsou pouze metodologické otázky. Takano zmiňuje i problémy, které se pojí s publikováním takových studií, které narušují status quo a to z následujících důvodů: „Drtivá většina výzkumníků, která se věnuje mezikulturnímu srovnávání, jsou zastánci tohoto pohledu (tj. kolektivismu). Když je publikována studie, která tomuto pohledu neodpovídá, je velmi pravděpodobné, že ji budou posuzovat zastánci (kolektivismu), kteří se k takové studii přirozeně postaví se značnou skepsí. Když první z autorů této práce (Takano) předložil manuskript, který byl (ke kolektivismu) kritický, byli dvěma z posuzujících právě ti, jejichž práce byla v tomto manuskriptu přímo zpochybňována. Možnost, že by byl manuskript publikován, tak byla rázně zamítnuta.“ (Takano, 2018, s. 312)

3.3 Katóová – vliv ideologie na praktickou politiku

Jak je z dosud napsaného vidět, není skupina individualistů spojena žádnou vlastní jasně vymezenou teorií nebo ideologií, ale právě odporem k různým formám kolektivismu. Jako

⁶ Jako problematické se ukázalo především to, že v případě jednotlivých běžců a týmů šlo o jiné běžce a jak Takano poukazuje, obecně nejlepší běžci pocházeli v té době z USA a Jamajky, což obecně činí porovnání výsledků obtížným.

posledního reprezentanta individualismu zde představím Masae Katóovou, která společně s Margaret Sleeboom-Faulknerovou z Amsterdamské univerzity napsala článek „Dichotomies of collectivism and individualism in bioethics: Selective abortion debates and issues of self-determination in Japan and ‘the West’“ („Dichotomie kolektivismu a individualismu v bioetice: diskuze okolo selektivního potratu a problematika sebeurčení v Japonsku a na ‘Západě’“). (Kato, 2011) Článek se věnuje praktickým důsledkům dichotomní představy o Japonsku jako „harmonickém“ a Západě jako „individualistickém“, konkrétně jak tato představa ovlivňuje oficiální instrukce a faktické provádění prenatalního testování. Materiály pro tento článek byly shromažďovány od roku 1997 až do roku 2008 a obsahovaly jak archivní dokumenty, jako jsou zápisy z jednání etické komise japonského ministerstva zdravotnictví, novinové články nebo odborné práce, tak i informace získané přímo v terénu prostřednictvím rozhovorů s relevantními osobami. Rozhovorů bylo provedeno celkem 180, z toho 30 s lékaři, 20 s osobami podílejícími se na formulování politiky, 20 s novináři, 10 s poradci, 10 se zdravotními sestrami, 30 s členy různých hnutí ženských práv, apod.

Na základě zjištěných faktů Katóová poukazuje na to, jak velkou roli při formulování státní politiky i v rámci obecného a odborného diskurzu sehrává *nihondžinron*. Podle Katóové je pro kolektivistické nahlížení v rámci *nihondžinronu* typické, že individualismus „Západu“ je spojován s racionální snahou zvýšit svůj vlastní profit bez ohledu na zájmy jiných, jako je rodina nebo stát. Zároveň je diskuze o reprodukčních právech spojována s konceptem sebeurčení, který podle Katóové v rámci těchto debat bývá někdy vnímán právě jako vnější kulturní vliv. (Kato, 2011, s. 509) Tento princip se ale podle ní začal v medicíně a oblasti bioetiky prosazovat až po druhé světové válce v reakci na zvěrstva, která páchaly různé režimy pod vlajkou eugeniky⁷. Má tedy sloužit ochraně jednotlivce, který má schopnost o sobě rozhodovat, před nemístnými vnějšími vlivy.

Vyvolaný potrat je v Japonsku legální od roku 1948 a to za okolností, kdy je splněna jedna z následujících podmínek. Zprv, pokud by žena v případě nepřerušeni těhotenství byla závažně ohrožena na těle nebo ekonomicky. Zadruhé, pokud k otěhotnění došlo při znásilnění, pod nátlakem nebo když žena nebyla při vědomí. Katóová upozorňuje, že jelikož je k naplnění druhé podmínky třeba oficiální vyjádření zdravotnického pracoviště a policie, probíhá drtivá

⁷ Eugenika – nauka o šlechtění populací založená na představách sociálního darwinismu. Nejvyšší popularitě se těšila na konci devatenáctého a počátku dvacátého století a její zastánci obhajovali řízené zásahy do toho, která sociální skupina může mít děti, jaké rysy by měly být podle jejich představ křížením podporovány či eliminovány apod. Eugenika je v současné době víceméně zdiskreditována jednak lepším chápáním genetiky a vlivů prostředí, jednak zločiny totalitních režimů, jež se jí zaštitovaly. (Martínez, 2019)

většina potratů pod první podmínkou. Z rozhovorů, které byly v rámci studie vedeny s lékaři vyplynulo, že mnozí se obávají toho, že pokud by se více do veřejné debaty dostal fakt, že prenatální diagnostika je využívána k zjištění, zda bude dítě postižené a následně na základě této informace proveden potrat, budou obzvláště ze strany zastánců práv postižených obviněni z eugenických praktik. Ve snaze vyřešit dilema, zde ženy o těchto technikách informovat, zveřejnilo japonské ministerstvo zdravotnictví a Japonská gynekologicko-porodnická asociace (Japan Association of Obstetricians and Gynecologists) v letech 1999 a 2008 instrukce pro jednotlivé techniky. Podle obou těchto dokumentů nemají lékaři povinnost ženy o existenci a podmínkách prenatální diagnostiky informovat.

Zásadní jsou ovšem výchozí představy a normy, na jejichž základě byly tyto instrukce a další zákony formulovány, stejně jako způsob, jakým je lékaři interpretují. Katóová cituje několik rozhovorů s lékaři, kteří buď gynekologicko-porodnickou praxi sami přímo vykonávají, nebo se osobně podíleli na utváření výše zmíněných instrukcí. Nejčastěji se v jejich výpovědích opakují tři motivy: „Zprv, účelem oficiálních instrukcí je ozřejmit, že selektivní potraty nejsou podporovány, mohou totiž být označeny jako eugenika. Tato obava je též vyjádřena v podkladech ministerstva zdravotnictví k prenatální diagnostice, jakožto reflexe historie eugeniky v Japonsku. Zadruhé je v instrukcích vyjádřena obava, že těhotné ženy, které obvykle o této diagnostice nevědí, by mohly propadnout panice, pokud by se o nich dozvěděly. A za třetí, instrukce mají též za cíl zabránit situaci, kdy by jednotlivé ženy cítily tlak, aby vyšetření absolvovaly. To je podle výpovědí lékařů proto, že Japonci tíhnou k tomu, následovat příklad ostatních, spíše než aby si udělali vlastní názor.“ (Kato, 2011, s. 511)

Z tohoto i z dalších výpovědí vyplývá, jak hluboko je představa o harmonickém a kolektivistickém rozhodování usazena v myslích veřejnosti. Japonští pacienti by podle tohoto rozšířeného pohledu neměli dostávat příliš informací, protože nejsou kvalifikováni jim porozumět a mohli by podlehnout iracionálnímu afektu. Naopak jako vhodné a japonské je z tohoto úhlu pohledu považováno buď následovat příklad druhých, nebo se nechat vést odborníkem. Důvěrný a domněle jedinečný vztah mezi japonským lékařem a jeho pacientem je, jak to Katóová formuluje, ohrožován vzrůstající sobeckostí jednotlivců, kteří pod záminkou sebeurčení neváhají dokonce dotlačit své lékaře až k soudu. Podobná *nihondžinronem* ovlivněná představa je ale promítána i na Nizozemsko, které bylo často zmiňováno, protože jak Katóová, tak Sleebom-Faulknerová pracovaly pod záštitou nizozemské univerzity. První složkou takových vyjádření bylo odsouzení. Nizozemské ženy prý dělají rozhodnutí o potratu bez zaváhání a stresu, jak se jim to zrovna hodí a bez ohledu na kohokoliv. Druhou složkou byl

nemístný obdiv, podle kterého jsou „Západanky“ mnohem zvyklejší dělat za sebe rozhodnutí a víc si jsou jisté tím, co vlastně chtějí. Ale i třetí složka, národní hrdosti, totiž že japonský systém, je nejlepší na světě a zároveň zabraňuje racionální eugenice, na rozdíl od svých evropských protějšků.

Na těchto konkrétních jevech lze dobře ilustrovat, jak kolektivistické teorie „prosakují“ do každodenního rozhodování a sebechápání. Ve výše uvedených tvrzeních lze spatřit mnoho rysů, na které jsem upozornil v kapitole o kolektivismu. Nacházíme jak morální nadřazenost Japonska nad Západem, tak napojenost na ostatní. Ale i rysy, které popisoval koncept *amae*, totiž že Japonci jsou jaksí nekompetentní a potřebují být vedeni. Nebo koncept *vertikální společnosti*, ve které jsou nadřizený a podřízený provázáni osobním vztahem. Na závěr nutno dodat, že vzhledem k tomu, že Katóová uvádí, že mnoho japonských žen má pocit, že jim jejich lékař nepodává dostatek informací, je na pováženou, zda často vyzdvihovaný vztah důvěry vedoucího lékaře a vedeného pacienta skutečně existuje, případně pro koho je vlastně přínosem. Katóová je zde řazena mezi individualisty z toho důvodu, že poukazuje na rozdíl mezi tím, jaké je očekávané chování a prožívání Japonců podle kolektivismu a tím, co skutečně ženy při interakci se svými lékaři prožívají.

Tímto jsou tedy shrnuty hlavní úhly pohledu a předestřeny jak teorie kolektivismu, tak individualismu. V další části se budu věnovat druhé významné oblasti, na níž své srovnání zakládám, totiž teorii jazykové relativity.

3. Jazyková relativita

Jedním z metodologických východisek této práce je tzv. jazyková relativita v tom smyslu, jak ji popisuje práce Caleba Everetta „Linguistic relativity: evidence across languages and cognitive domains“ („Jazyková relativita: důkazy napříč jazyky a oblastmi kognice“) (Everett, 2013). Tedy v pojetí, podle něhož jazyk ovlivňuje způsob, jakým mluvčí přemýšlejí. A to nikoliv pouze co se týče jevů přímo souvisejících s řečí, ale i v jiných oblastech kognice, jako je paměť, prostorová orientace nebo chápání času. Starší verze této teorie je známá pod názvem Sapir-Whorfova hypotéza, podle které byl vztah jazyka a mysli deterministický. (Kte'pi, 2018) Rodný jazyk podle této představy přímo vymezoval hranice lidského myšlení. Přestože od takto „silně“ formulované varianty bylo postupně upuštěno, současná „slabá“ varianta jazykového relativismu byla doložena mnoha experimenty na mluvčích různorodých jazyků, např. rozdíly v oblasti vnímání barev nebo kategorizace předmětů. (Everett, 2013, s. 270) Relativismus byl kritizován především z pozice jazykového univerzalizmu, podle kterého jsou pozorované mezijazykové rozdíly pouze povrchní a nereflektují společně sdílenou hloubkovou strukturu jazyků. Svědčí pro ni ale množství experimentálních důkazů. (Kte'pi, 2018)

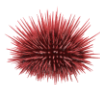
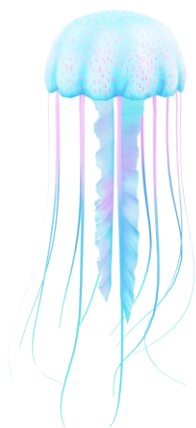
Pro tuto práci jsou zásadní především poznatky relativismu v oblasti konceptualizace prostoru a orientace v něm. Další část se tedy bude věnovat především různým způsobům, jak lze vztahy v prostoru pojímat.

4.1 Prostorové referenční rámce

Jak je patrné z každodenní zkušenosti, využívají lidé v řeči i myšlení různé způsoby usouvzažňování objektů či skutečností, aby byli schopni o nich přemýšlet a vypovídat. Tyto způsoby lze v obecném smyslu chápat jako jistý rámec, v němž objekty či skutečnosti odkazují k sobě navzájem. Takovéto referenční rámce lze uchopit mnoha různými způsoby, ať už je to v závislosti na oboru, který je využívá (např. psychologie, filozofie, lingvistika) (Levinson, 2003) nebo na jevech, které jsou v něm zapojené (např. chápání gramatické kategorie času pomocí konstelace *čas děje-referenční bod-okamžik promluvy* (Štícha, 2017))

Pro naše účely je obzvláště podstatná koncepce prostorových referenčních rámců z pohledu jazykovědy, tedy jakým způsobem mluvčí vyjadřují a chápou polohu předmětů tím, že je k sobě usouvzažňují. Předtím, než si referenční rámce přesně definujeme, nejdříve krátká ilustrace. Vezměme za příklad situaci na obrázku A. Viděno zrakem

čtenáře tohoto textu lze polohu ježovky vůči medúze bez další úvahy popsat tak, že se od ní nachází směrem vpravo. Oproti tomu situace na obrázku B už není tak jednoznačná. Pokud bychom chtěli polohu ježovky opět vyjádřit prostřednictvím vnějšího referentu, tentokrát žraloka, máme více možností. Jako v prvním případě lze ježovku chápat v pozici vpravo od žraloka. Navíc se nám ale naskytla možnost chápat její pozici jako *před* žralokem. Čím je to

Obrázek A

způsobeno? Medúza je souměrná, i kdybychom chtěli, nelze její čelní část určit. Naopak u žraloka lze jasně říct, jakým směrem jeho tělo směřuje. A právě to je podstata prostorových referenčních rámců. U medúzy nelze ani dost dobře využít jiný způsob usouvztažnění, než že čtenář promítne do situace pomyslný systém souřadnic, orientovaný na základě os procházejících jeho tělem – v tomto případě té, jež vymezuje pravou a levou polovinu. Ta samá možnost se mu skýtá u žraloka, alternativní prostorový rámec ale nabízí i variantu, v níž systém os vychází právě z těla paryby. Již z tohoto jednoduchého příkladu

Obrázek B

jsou patrné dvě vlastnosti rámců, které v této práci využiji. Jako první vyzdvihněme, že do té míry, do jaké je ten který jazyk vybaven

průslušnou slovní zásobou, lze volit mezi více způsoby uchopení té samé prostorové reality. Zadržím, volba referenčního rámce není zcela libovolná, ale usměrňují ji okolnosti, jako je povaha objektů a další kontext.

Nyní tedy ke konkrétní definici. Přestože prací na toto téma byla zveřejněna celá řada, panuje mezi nimi velká nejednotnost jak co do počtu udávaných rámců, tak i do kritérií, na jejichž základě jsou od sebe odlišeny. O tom, že existují, však panuje v odborné literatuře i mezi názorovými oponenty většinou shoda a objevuje se i společná terminologie, kterou výstižně shrnují ve své práci o referenčních rámcích ve středoamerických jazycích O'Mearová a Pérez Báezová. (O'Meara, 2011) „Existují pouze omezené možnosti určení pozice **figury** (entity pohyblivé, či schopné nabývat jiných pozic) vůči **uzemnění** (objekt, vůči němuž je určována trasa, poloha, či orientace), bez toho aniž by z uzemnění byl vyvozen systém os. Tyto možnosti

zahrnují včlenění, přesah, kontakt a blízkost a označujeme je jako topologické vztahy. Veškeré jiné strategie zahrnují vytvoření perspektivy, systému os, který rozděluje prostor mimo uzemnění do oblastí. Tyto osy nazýváme referenční rámce a využíváme k interpretaci pozic v prostoru. Počátky os leží v případě orientace ve figuře, v případě trasy a polohy v uzemnění. Referenční rámce také zahrnují **kotvu**, což je událost nebo entita, která zavádí prostorovou asymetrii, ze které jsou osy rámce transponovány nebo abstrahovány.“⁸

Levinson	O’Mearová	Liová
relativní	relativní projekce os pozorovatelova těla na uzemnění nebo figuru	egocentrický
vnitřní	přímý kotvou tělo pozorovatele, nedochází k projekci na vnější uzemnění	
	s centrem v objektu projekce os uzemnění na okolní prostor	vnitřní
	geomorfický projekce jedné nebo více (polo)os na základě vlastností prostředí buď na uzemnění, nebo figuru	geocentrický
s centrem v krajinné dominantě poloosa jako vektor ukazující od uzemnění/figury na krajinnou dominantu		
absolutní	absolutní neměnný systém os abstrahovaný buď z rámce geomorfického, nebo orientovaného na základě dominanty	

Tabulka 1

Abychom byly názornější,

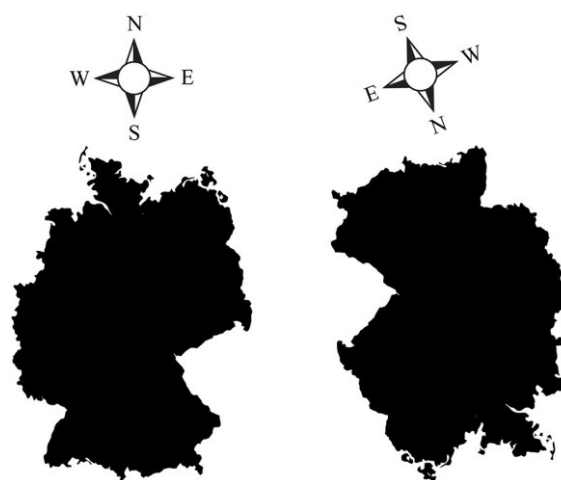
popíšeme-li tedy Obrázek B slovy „Ježovka je vpravo od žraloka,“ je figuru ježovka, uzemněním žralok a kotvou čtenář této práce, který takovou větu pronáší. Proti tomu „Ježovka je před žralokem“ využívá jako figuru ježovku a žraloka zároveň jako uzemnění i kotvu.

Právě to jakým způsobem jsou uspořádané objekty v roli figury, uzemnění a kotvy, hraje klíčovou roli v klasifikaci rámců. Jedním z výrazných autorů věnujících se tomuto tématu, je Levinson a jeho tým z Institutu Maxe Plancka pro psycholingvistiku. Levinson vymezuje tři rámce – vnitřní, absolutní a relativní. (Levinson, 2003) Vnitřní – „Ježovka je před žralokem“, relativní – „Ježovka je vpravo od žraloka“ a absolutní, který využívá jako kotvu buď výrazný rys prostředí (do kopce/z kopce, po větru/proti větru), nebo systém z nich odvozený, např. světové strany. Levinson dále tvrdí, že všechny jazyky využívají jeden z těchto rámců, zároveň některé jazyky umožňují rámců i více, byť třeba nějaký mohou preferovat.

⁸ V angličtině figura – figure, uzemnění – ground, kotva – anchor.

Alternativní způsob dělení navrhuji Liová a Shustermanová na základě svojí práce v oblasti psychologie. (Shusterman, 2016) Jejich vlastními slovy „Co je důležité je, že Levinsonovo rozlišení není ani méně, ani více specifické, než to naše, nýbrž že se protínají.“ (str. 6) Rozlišují rámec egocentrický, ne-egocentrický zaměřený na objekt a geocentrický. Podobné dělení může podle různých kritérií probíhat ještě dále. Například O’Mearová a Pérez Báezová ve výše zmíněné práci o středoamerických jazycích rozlišují dokonce šest rámců. (O’Meara, 2011) Pro srovnání všech tří koncepcí vkládám upravený překlad tabulky, kterou tyto výzkumnice vytvořily, viz tabulka 1.

Oproti všem těmto rozdělením lze navíc ještě postavit další kritiku. Například Filimonová na základě neurovědeckých dat tvrdí, že veškeré další perspektivy vycházejí z egocentrického rámce. (Filimon, 2015) Vznikat mají například transformací mentální reprezentace sebe sama, která je přesunuta do pozice referenčního předmětu, nebo specifickým postupem naučeným pro konkrétní situace. Dále že mozkové procesy probíhající při práci s tím, co předchozí autoři označili např. za vnitřní rámec,

Obrázek C

se více podobají mechanismu rozpoznávání předmětů, než mentální reprezentace prostoru. Proti absolutním/geocentrickým rámcům staví Filimonová argument, který ilustruje pomocí obrázku C. Ač z mapy Německa na levé straně je snadné odhadnout, kde by pomyslně ležela Moskva, pokud by se o to samé pokusil pozorovatel na základě mapy vpravo, bude úkol těžší. Podle Filimonové je to proto, že do absolutního rámce, v tomto případě využívajícího světové strany, promítáme vlastní osu těla, neboť jsme zvyklí s mapami interagovat tak, že sever je nahoře, východ vpravo apod. Absolutní rámec podle ní vzniká jako další z variací egocentrického. Přestože je tato a jí podobné práce nesmírně informativní, jsem toho názoru, že i pokud by se potvrdilo, že ostatní rámce jsou odvozené z egocentrického, neznamená to, že nejsou platné. Jako koncepce mající interpretační funkci jsou stále stejně popisné, ať by již byly odvozené ze sebe navzájem, či s nimi mozek zacházel zcela separátně. Jak v závěru své práci zabývající se problematikou dělení prostorových referenčních rámců uvádějí Meilinger a Vosgerau, všechny systémy dělení narážejí na své hranice, předmětem výzkumu by tedy

nemělo být pouze zpřesňování jejich dělení, nýbrž právě okolnosti, za kterých spolu interagují. (Hölscher, 2010)

Jak jsme si právě ukázali, možných chápání a interpretací rámců je skutečně mnoho. Z praktických důvodů budu pro účely této práce po vzoru Imaiové vycházet z rozdělení Levinsonova, tedy na rámec relativní, absolutní a vnitřní. Pro další kritický rozbor a ještě mnohem detailnější dělení doporučuji zejména Pedersonův článek „How Many Reference Frames?“. (Freksa, 2003)

4.2 Referenční rámce a identita

Co však mají tyto rámce společného s japonským chápáním vlastní individuality? Vycházíme-li z tezí jazykového relativizmu, lze ze způsobu, jakým mluvčí verbalizuje situaci, usuzovat na to, jak chápe sebe i své okolí. Ve prospěch kolektivistických teorií by tedy hrálo, pokud by se japonští mluvčí snáze vzdávali sebe jako referenčního bodu, oné výše zmíněné kotvy. Pokud je japonské „já“ natolik závislé na kontextu, natolik ukotvené v dialogičnosti, jak tvrdí kolektivisté, pak lze očekávat, že se při volbě rámce snáze vzdají vlastní perspektivy, než mluvčí češtiny. Tím spíš, pokud bude referent lidský. Naopak ve prospěch individualistického pohledu by hrálo, pokud by se volby obou skupin mluvčích výrazněji nelišily. V další části se věnuji tomu, jakým způsobem uchopil zkoumání rámců na Japoncích tým Mucumi Imaiové, k jakým výsledkům došel a jak lze tohoto způsobu využít pro probádání zde vytyčených otázek.

4. „Význam PŘED/ZA/VLEVO/VPRAVO“

Právě takto se jmenovala práce Mucumi Imaiové a jejího týmu z roku 1999 (Imai, 1999), která mi posloužila jako vzor pro vlastní experiment. Nejdříve popíšu použitou metodologii a poté shrnu výsledky, kterých bylo dosaženo.

5.1 Metodologie experimentu Imaiové et al.

Jak Imaiová v začátku uvádí, obsahují v sobě běžné výrazy jako *vpravo* a *vlevo* významovou víceznačnost. Vzájemnou polohu věcí v prostoru můžeme chápat a popsat za využití různých referenčních rámců, které lze užívat střídavě a podle různých kontextů. Jak tyto rámce fungují jsme si popsali již v části o jazykové relativitě, proto se jimi zde již netřeba zabývat. Cílem práce bylo za využití trojrozměrného počítačového modelu zjistit, jaké okolnosti mají vliv na způsob výběru referenčního rámce, tedy konkrétně jakým způsobem volili respondenti mezi výrazy *před*, *za*, *vlevo*, *vpravo*, když byli postaveni před různě modifikované modelové situace. Na problém bylo pohlíženo jak z úhlu kvalitativního (tj. kde je vlastně *vpravo* a proč), tak z úhlu kvantitativního (jak velkou část prostoru toto *vpravo* zabírá). Absolutní referenční rámec přitom zohledněn nebyl vzhledem k tomu, že v něm perspektiva mluvčího nehraje roli.

Jak tedy vypadal samotný experiment? Respondenty bylo třicet dva japonských vysokoškoláků. Modelový prostor, s nímž účastníci interagovali přes obrazovku, sestával z podlahy, tří stěn a dvou objektů. Jeden z nich sloužil jako referenční (kočka sedí *na stole* – na čem sedí), druhý jako referovaný (*kočka sedí na stole* – kdo sedí). V originále *reference object* a *referred object* zde pro snazší pochopení překládám v uvedeném pořadí jako referent a objekt. V separátním okně byly prezentovány věty jako 花瓶は椅子の * にあります。 (Váza se nachází * židli.)⁹ Poloha vázy je v takové větě určována vzhledem k židli, váza tedy vystupuje coby objekt a židle coby referent. Pod větou se nacházela čtyři tlačítka označená japonskými znaky 前 (před), 後 (za), 左 (vlevo) a 右 (vpravo). Zároveň s tím byl respondent tázán, nakolik je o svojí volbě přesvědčen. Spolu s tlačítky byla nabídnuta nespojitá škála od jedné do pěti, kdy u jedničky stálo まったく確信がない (vůbec si nejsem jistý), zatímco u pětky 強い確信がある (jsem

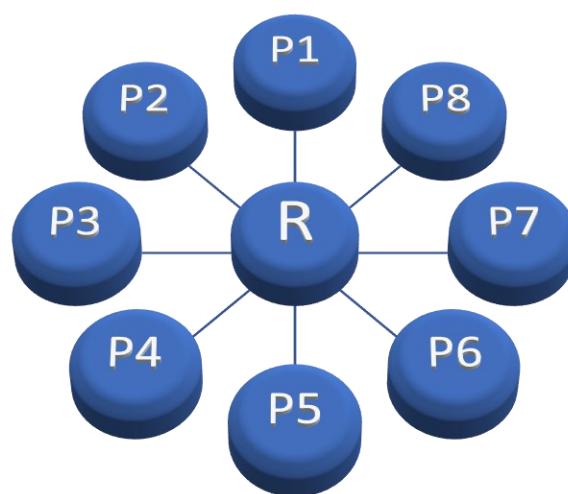
⁹ Zde považuji za vhodné upozornit na problém, jak takové prohlášení formulovat. Ve flektivní češtině je třeba říct *vpravo od židle* a *před židli*. Pokud má být věta přirozená, pak už jen samotný tvar slov omezuje možnost výběru, či k nějaké variantě vybízí. V angličtině, v níž je článek napsán, ani japonštině, v níž byly věty prezentovány, taková obtíž nevzniká. Později při formulování vět pro české respondenty v mém vlastním experimentu bylo toto třeba brát na zřetel.

silně přesvědčen). Jakmile respondent vybral odpověď, na obrazovce se objevila nová situace, volba tedy neprobíhala pod časovým stresem.

Coby referenty posloužilo šest předmětů. Z toho tři bez zřetelné přední části (krabice, stolička a stojací lampa) a tři s patrným čelem (robot, židle a televize). Předpokladem u robota bylo, že vzhledem k jeho podobnosti člověku vyvolá spíše než ostatní tendenci volit vnitřní referenční rámec. Židle a televize se zase liší způsobem, jakým s nimi lidé obvyklé zacházejí. Když člověk sedí na židli, jsou oba orientováni tím samým směrem. Oproti tomu při sledování televize jsou k sobě obráceni čelem. Záměrem bylo zjistit, jestli se tyto vlastnosti referentů nějak odrazí na výsledcích.

Každý z referentů s patrným čelem se v situacích objevoval ve třech možných pozicích vůči pozorovateli: tváří k němu, tváří do strany a zády k němu. U referentů bez zřetelné přední části něco takového nebylo možné, objevovaly se tím pádem třikrát méně.

Do role objektu bylo náhodně vybíráno ze sady obsahující míč, šálek a vázu.¹⁰ Objekty se v situacích nacházely na osmi pozicích na pomyslném ciferníku, v jehož středu stál referent, přičemž tyto pozice rovnoměrně dělily ciferník na osm dílů po 45°, viz obrázek D. Označeny byly z pohledu pozorovatele v protisměru hodinových ručiček P1-P8, bez ohledu na směr, kterým byl obrácen referent. Vzniklo tedy 96 možných situací.¹¹

Obrázek D

Aby Imaiová zjistila, nakolik je volba ovlivněná tou těsně předcházející, tedy nakolik pružně je mluvčí schopen střídat referenční rámce, rozhodla se podat respondentům situace dvěma různými způsoby. První způsob zahrnoval 96 situací rozdělených do dvou bloků. V jednom z bloků byly obsaženy pouze referenty bez přední části, ve druhém pouze s přední částí. Druhý způsob podával všech 96 situací v náhodném pořadí.

¹⁰ Všimněme si, že se také jedná o předměty, které sami o sobě nemají jasný předek.

¹¹ Tři referenty s přední částí vynásobené třemi směry orientace vůči pozorovateli, to celé vynásobené počtem osmi pozic. K tomu je třeba přičíst tři referenty bez přední části vynásobené počtem osmi pozic.

5.2 Výsledky experimentu Imaiové et al.

Prvním zjištěním Imaiové bylo, že s přihlédnutím ke všem variacím situací, japonští mluvčí volí ve chvíli, kdy referent nemá čelní část, uzavřený relativní rámec. Stejně, jako např. Angličané, *před* je spojeno s pozicí P5, *za* s pozicí P1, *vlevo* a *vpravo* s P3 a P7 v tomto pořadí.

V případech, kdy referent čelní část měl, shodovali se respondenti tehdy, když relativní a vnitřní rámec vedly k stejné interpretaci. Pokud se rozcházely, využívali japonští respondenti spíše vnitřní rámec. Co se kvantitativní otázky týče, zabírala u referentů s čelní částí výrazně větší oblast předozadní osa, s převahou zadního sektoru.

V části shrnující výsledky poukazuje Imaiová na to, že kvalitativní i kvantitativní význam výrazů *před/za/vlevo/vpravo* se skutečně ukázal jako nejednoznačný a ovlivnitelný více faktory.

Respondenti byli schopni i za měnících se podmínek prezentace podnětů pružně volit mezi relativním a vnitřním rámcem. Robot vyvolával volbu vnitřního rámce častěji, než například televize. V situacích, kdy byl referent orientován čelem k mluvčímu, byla pozorována tendence volit rámec relativní, obzvláště u objektů, s nimiž lidé obvykle interagují čelem, typicky obrazovka.

Pro mou studii je zásadní především poznatek, že mluvčí volí mezi rámci pružně na základě okolností a že při tom povaha referentu a jeho „lidskost“ hrají důležitou roli. Také že prostor je členěn nerovnoměrně a jeho chápání je skutečně nejednoznačné.

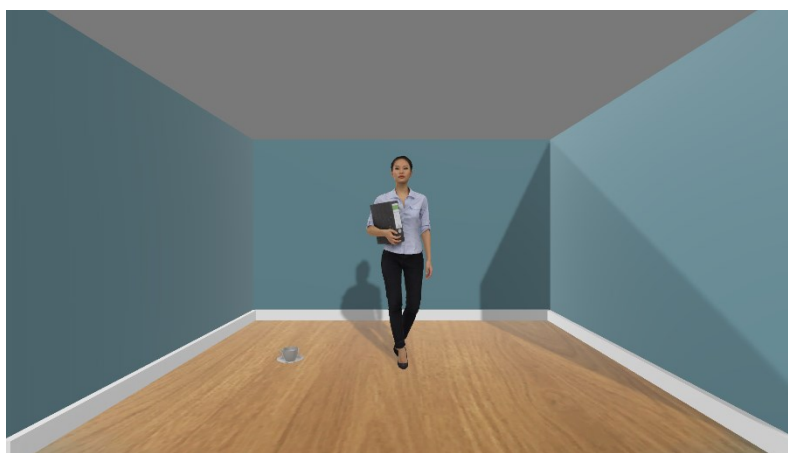
5. Experiment v prostoru

6.1 Metodologie

Na základě teoretických předpokladů jazykové relativity a po vzoru Imaiové byl můj experiment koncipován následovně. Dvěma stejně velkým skupinám respondentů (každá po 24) byly prezentovány situace v 3D prostoru.¹² Jedna skupina byla tvořena rodilými mluvčími japonštiny, druhá češtiny. V místnosti tvořené třemi stěnami a podlahou se vždy uprostřed nacházel jeden z pěti podnětů – referentů: žena, stojací lampa, televize, krabice a kancelářská židle. Viz obrázek E. Okolo referentu se na pozicích P1 až P8 (identicky rozděleno podle Imaiové) nacházel jeden ze tří objektů: pokojová rostlina, šálek kávy a basketbalový míč. Objekty byly opět voleny tak, aby samy neměly jednoznačnou přední část. Referenty byly vybrány následovně. Televize a židle jsou předměty, s nimiž je člověk zvyklý pracovat v určité pozici. Předpokladem také bylo, že pokud robot vyvolával volbu vnitřního rámce, protože působil lidsky, bude tato tendence v případě člověka-ženy ještě silnější. Stojací lampa a krabice nemají zjevnou čelní část, předpokládá se tedy, že u respondentů podnítí volbu relativního rámce.

Experiment nebyl časově omezen, aby volba neprobíhala pod tlakem. Pořadí, v němž byly situace předkládány, bylo pro každého respondenta různé a pokaždé zcela náhodné. Stejně tak typ objektu.

Hlavním cílem bylo eliminovat v rámci experimentu vlivy,

Obrázek E

kteří nejsou pro výzkumnou otázku relevantní. Experiment tedy probíhal jednotvárně, pohled na fiktivní místnost, stejně jako pokyny, byly konstantní. Japonští i čeští respondenti dostali výslovně za úkol určit polohu objektu vůči referentu. K tomu měli na výběr ze čtyř poloh: vpředu, vzadu, vlevo, vpravo (ekvivalentně v japonštině 前、後、左、右). Volba probíhala pomocí kláves ležících vedle sebe, aby např. volba prostřednictvím šipek nebyla ovlivněna

¹² K jejich vytvoření byly využity programy Windows 3D prohlížeč a Malování 3D. Figura ženy pochází z bezplatného online úložiště (3DExport)

polohou těchto šipek. V kombinaci pěti referentů, z nichž tři mohli být ve třech orientacích, s osmi pozicemi objektu docházíme k celkovému počtu 88 situací. Ne všechny jsou přitom pro výsledek relevantní, slouží k „rozptýlení“ respondentů. Následkem chyby programu nebyla 88.

kombinace (židle, zády k pozorovateli, na pozici 8 šálek) prezentována žádnému z respondentů. Orientace třech referentů, jež mají čelo, byly směrem k pozorovateli, zády k němu a do strany (náhodně voleno mezi otočením doprava či doleva).

Získané výsledky obou skupin porovnávám v následující části.

6.2 Výsledky

Nejprve bylo nutné rozhodnout, která pozice může být jednoznačně interpretována jako poukazující na konkrétní rámeček. Jak ukázaly výsledky Imaiové, v některých případech se referenční rámce shodují v interpretaci¹³, takové

podnět	interpretace	podnět	interpretace	podnět	interpretace
a11m	x	t11h	x	z11m	x
a12h	x	t12h	pi-lr	z12m	pi-lr
a13h	lr-pi	t13m	pi-lr	z13m	pi-lr
a14m	lr-pi	t14r	pi-lr	z14h	pi-lr
a15h	x	t15r	x	z15h	x
a16m	li-pr	t16m	pr-li	z16h	pr-li
a17r	li-pr	t17m	pr-li	z17r	pr-li
a18r	li-pr	t18r	pr-li	z18r	pr-li
a21lm	zr-pi	t21ph	zr-li	z21pr	zr-li
a22pr	li-zx	t22lr	zr-při	z22lr	ři-pi-lzr
a23lr	lr-ři	t23lr	ři-lr	z23pr	lr-zi
a24ph	pzi-řlr	t24pm	řr-zpi	z24lm	x
a25lh	řr-li	t25ph	řr-pi	z25pm	řr-pi
a26pm	x	t26lh	přr-lzi	z26lm	řpr-zli
a27lm	pr-zi	t27lm	zi-pr	z27ph	ři-pr
a28pm	pzr-lři	t28pm	pzr-lři	z28lh	x
a31r	ři-zr	t31r	zr-ři	z31m	ři-zr
a32m	ři-zr	t32m	ři-zr	z32m	ři-zr
a33h	x	t33m	x	z33r	x
a34h	řr-zi	t34h	řr-zi	z34r	zi-řr
a35r	řr-zi	t35h	řr-zi	z35r	řr-zi
a36h	řr-zi	t36r	řr-zi	z36h	řr-zi
a37r	x	t37r	x	z37h	x
a38r	zr-ři	t38h	ři-zr		

podnět	interpretace
a=referentem žena	x=nelze jednoznačně určit rámeček
t=referentem televize	l=respondent odpověděl vlevo
z=referentem židle	p=respondent odpověděl vpravo
1)=referent čelem k pozorovateli	ř=respondent odpověděl vpředu
2)=referent bokem k pozorovateli	z=respondent odpověděl vzadu
3)=referent zády k pozorovateli	(r)=interpretováno jako relativní rámeček
(1)=objekt na pozici 1	(i)=interpretováno jako inherentní rámeček
(2)=objekt na pozici 2 atd.	
l=referent otočen vlevo	
p=referent otočen vpravo	
m=objektem míč	
r=objektem rostlina	
h=objektem šálek	

Tabulka 2

situace tedy bylo nutno při zkoumání dat vyřadit. Klíč, který vysvětluje všechny použité

¹³ Například pokud by se objekt nacházel na pozici P2, referentem byla žena a ta byla přitom natočena doprava, je odpověď, že objekt se nachází vlevo, nejednoznačná. Lze k ní totiž dojít jak prostřednictvím vnitřního, tak relativního rámce.

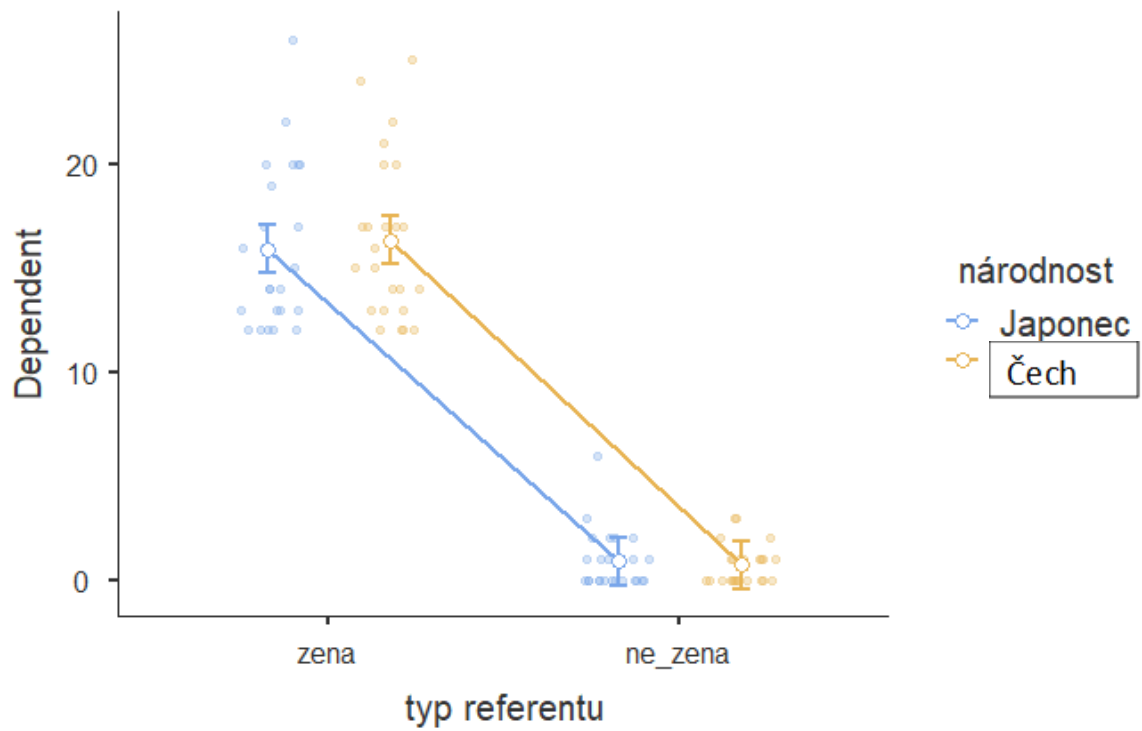
kombinace, stejně jako to, jaká odpověď byla pojmána jako indikátor kterého rámce, jsou shrnuty v tabulce 2. Podle výsledků Imaiové bylo potvrzeno, že předměty bez jasné přední části vyvolávají relativní rámec, v tabulce tedy nejsou. Čtenář se nemusí v tabulce intuitivně orientovat, slouží především větší transparentnosti. Jen pro osvětlení, zkratka „z26lm: řpr-zli“ tedy znamená „uprostřed místnosti stojí židle (z), je otočena do strany (2...), konkrétně doleva (l), na pozici 6 (...6) se nachází míč (m): pokud respondent v této situaci zvolí vpředu (ř) nebo vpravo (p), bude situace interpretována jako volba relativního rámce (r)-naopak zvolí-li vzadu (z) nebo vlevo (l), bude situace interpretována jako volba inherentního rámce.“

Získaná data respondentů byla na základě těchto principů pro další statistické zpracování převedena na formát, kdy každému odpovídajícímu byly přiřazeny tři kategorie: a) Japonec/Čech b) ze všech odpovědí, při kterých byla referentem žena, jak vysoké bylo procento odpovědí podle vnitřního rámce c) ze všech odpovědí, při kterých referentem nebyla žena, jak vysoké bylo procento odpovědí podle vnitřního rámce. Všechny situace, u kterých nebylo možné jasně určit, o který z rámců jde, byly vyhodnoceny jako nevyužívající vnitřní rámec. Stejný mechanismus byl ale uplatněn rovnocenně u obou pokusných skupin, takže vypovídající hodnota pro porovnání se nesnížila.

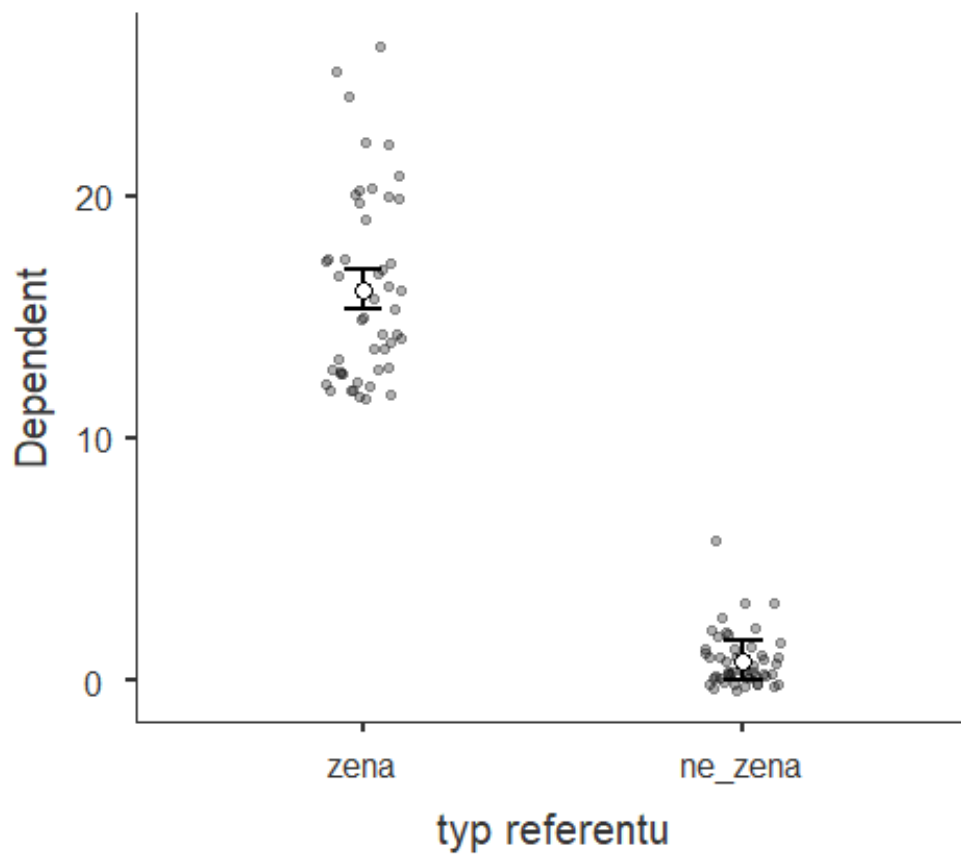
Ke statistickému vyhodnocení jsem prostřednictvím programu *Jamovi*¹⁴ použil 2x2 smíšenou analýzu rozptylu (mixed ANOVA) se dvěma prediktory: národnost (Češi a Japonci) a typ referentu (žena a ostatní referenty), závislou proměnnou byla relativní četnost vnitřních odpovědí. ANOVA odhalila statisticky významný hlavní efekt typu referentu ($F(1,46) = 989,411$; $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,956$). Naopak hlavní efekt národnosti statisticky významný nebyl ($F(1,46) = 0,0352$; $p = 0,852$; $\eta_p^2 = 0,001$). Stejně tak nebyla statisticky významná interakce mezi národností a typem referentu ($F(1,46) = 0,360$; $p = 0,551$; $\eta_p^2 = 0,008$). Z analýzy dat vyplývá, že na četnost vnitřních odpovědí má vliv typ referentu, vliv národnosti se naopak nepodařilo prokázat.

Byla-li referentem žena, respondenti využívali vnitřní rámec průměrně v 16,125 % případů (SE = 0,413 %). Bylo-li referentem něco jiného, byl vnitřní rámec využíván průměrně v 0,833 % případů (SE = 0,413). V čemž jsou zahrnuty jak předměty bez čelní části, tak televize a židle.

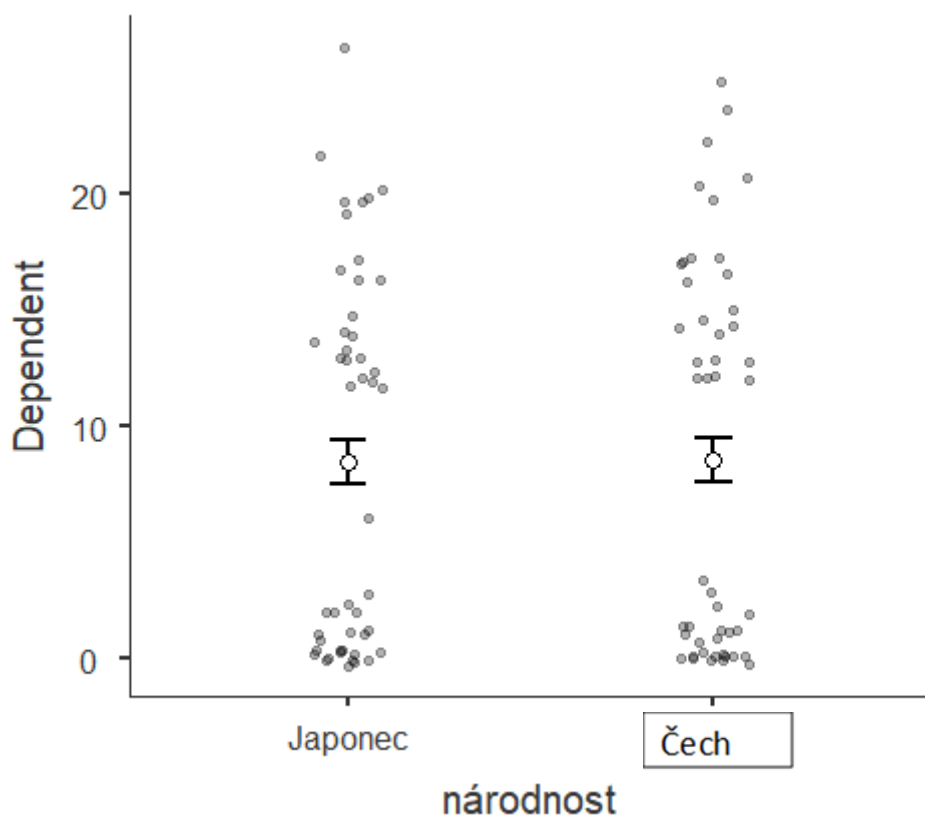
¹⁴ (The jamovi project (2020). jamovi (Version 1.2) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>)

Obrázek F – graf interakce vlivu národnosti a typu referentu. Žlutě jsou zobrazeny výsledky pro Čechy, modře pro Japonce. Vliv typu referentu se mezi národnostmi neliší. Chybové sloupečky znázorňují 95% interval spolehlivosti.

Obrázek G – vliv typu referentu na četnost využití vnitřního rámce. Chybové sloupečky znázorňují 95% interval spolehlivosti.

Obrázek H – vliv národnosti na četnost využití vnitřního rámce. Chybové sloupečky znázorňují 95% interval spolehlivosti.

Shrneme-li tedy výsledky experimentu, Japonci neodpovídali významně jinak, než Češi. Zároveň obě skupiny měly stejnou tendenci využívat vnitřní rámec významně více, pokud byla referentem žena, než když jím bylo cokoli jiného. To by nasvědčovalo spíše individualismu, protože se nepotvrdilo kolektivistické očekávání, že Japonci budou ochotnější převzít perspektivu někoho jiného, než jiný národ. V další části rozeberu možné problémy a nedostatky tohoto experimentu, případně čím by mohla být jeho vypovídací hodnota omezena.

6.3 Problematizace výsledků

První, na co lze upozornit, je fakt, že srovnávací skupina byla pouze z jednoho národa, potažmo kulturního okruhu. Výsledky neříkají, že Japonci volí cizí perspektivu stejně často, jako všechna ostatní jazyková společenství, ale pouze, že ji volí stejně často, jako Češi. To nemusí znamenat jednoznačně to, že Japonci nejsou kolektivističtí, ale naopak to, že Češi kolektivističtí jsou.

Většina studií a pokusů, která se podobným srovnáním zabývala, probíhala za využití mluvčích jiných jazyků, typicky angličtiny a dalších světových jazyků. Bylo by zajímavé zjistit, jestli

např. Francouzi nebo Číňané za identických podmínek budou reagovat stejně. Je také otázkou, zda preference vnitřního rámce skutečně je průkazným indikátorem kolektivismu.

Dalším úskalím by mohl být celkově nízký počet respondentů. I přes snahu se nepodařilo získat více jak 24 rodilých mluvčích japonštiny, z celkově vyššího počtu českých respondentů tak muselo být několik náhodně vyřazeno, aby byla množství porovnatelná. Jelikož se ale nejedná o kvantitativní, ale kvalitativní otázku, neměl by být nižší počet respondentů na závadu.

Dále také nelze opominout fakt, že vzhledem k tomu, jak lidé pružně mění rámce, mohla být volba ovlivněna simulovaným prostředím. Je rozdíl, jde-li o statický virtuální prostor, film, nebo realitu a také zda se např. jednotlivé objekty pohybují, zdali někomu popisujeme cestu apod.

Nezanedbatelné jsou též postřehy respondentů, které se nashromáždily mimo rámec samotného vyplňování experimentu. Někteří zmiňovali, že jim pokyny připadaly nejasné, těžko ale odhadnout, nakolik šlo např. o nevhodně přeložené nebo formulované instrukce a nakolik o nepříjemnost spojenou s nejednoznačností, která je samotnou podstatou experimentu. Jak Češi, tak Japonci si stěžovali např. na to, že nevěděli, jestli když mají vybrat, zda je předmět „před televizí“, jestli je tím myšleno „moje vpředu“ nebo „vpředu té televize“. Dalším problémem bylo, že některým respondentům nevyhovovalo, že mohou volit pouze ze čtyř možností, když se objekt nachází z jejich pohledu zároveň „vpravo vzadu“. Je tedy těžké odlišit, kdy šlo o chybu v pokynech experimentu a kdy o situaci, která byla nezměnitelná, protože její základ tvořil samotnou zkoumanou otázku. V každém případě je zajímavé, že mnoho respondentů z obou skupin si bylo v průběhu experimentu nejednoznačnosti situací vědomo. Někteří dokonce zmínili, že v průběhu odpovídání se principy, na kterých se rozhodovali, změnily. S tím je nutné počítat u obou skupin a dokazuje to, jak moc je volba rámce ovlivněna okolnostmi.

6. Závěr

Podíváme-li se na všechna výše předestřená data a teorie, shledáme, že tvoří skutečně pestrou mozaiku. Od prvotního „předsudku“ o tom, že Asiaté jsou „jako roboti“ nebo „stádo“ jsme se dostali až ke skutečně komplexní problematice, která má praktické a konkrétní důsledky. Množství a síla zažitých představ, které o sobě navzájem Japonci a Západané mají, stejně jako složité procesy, které vedou k utváření představ jedněch o druhých i sobě samých, stejně jako vzájemné projekce, obdiv, antipatie, to vše tvoří silné nánosy, přes které je těžké se pravé podstaty dobrat. Obě strany, jak kolektivismus, tak individualismus přinesly silné argumenty. Hodnotové studie a propracované teoretické koncepce Hamagučiho, i koncepce Nakaneové vycházející z uspořádání předmoderních rodin a současných firem našly v japonské společnosti odezvu. Stejně tak mnohostranná je kritika těchto představ, ať už z pohledu empiricky založených výzkumů, nebo vzhledem k souvislostem s krajním nacionalismem aj. Doufám, že se podařilo nastínit, z kolika možných úhlů lze tuto problematiku uchopit. Srovnání běžců, odvolávání se na tradiční uspořádání, moderní formy experimentů, ideologické rozbory, rozhovory s gynekology, paleta je opravdu široká.

To, že výsledky experimentu srovnávající Čechy a Japonce vyjdou podobně, jsem neočekával. Na základě tohoto a argumentů předestřených autory, zde označovanými za individualisty, se ovšem sám přikláním spíše na jejich stranu. V každém případě jde ovšem o problém velice složitý. Navíc vztahy v japonské společnosti, stejně jako ostatních, se neustále mění. Je otázkou, zda by například předchozí generace Japonců odpovídala jinak. A také zdali je vůbec možné něco tak komplexního, jako je společnost, shrnout do zjednodušujících kategorií individualismus/kolektivismus.

Mým cílem bylo předestřít problematiku vztahu Japonců ke skupině a především jejich osobní sebepojetí, a dále k této diskuzi sám přispět. Doufám, že to se podařilo.

7. Bibliografie

3DExport [online]. [cit. 2020-07-31]. Dostupné z: <https://3dexport.com/free-3dmodel-mei-posed-001-standing-3d-business-woman-296229.htm>

BENEDICT, Ruth, 1989. *The chrysanthemum and the sword: patterns of Japanese culture / Ruth Benedict ; with a foreword by Ezra F. Vogel*. ISBN 0395500753.

DOAK, Kevin M., 2001. Building National Identity through Ethnicity: Ethnology in Wartime Japan and After. *Journal of Japanese Studies* [online]. **27**(1) [cit. 2020-04-10]. DOI: 10.2307/3591935. ISSN 00956848. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3591935?origin=crossref>

DOI, Takeo, 2008. *The anatomy of dependence / Takeo Doi ; translated by John Bester*. ISBN 9784770028006.

EVERETT, Caleb, 2013. *Linguistic relativity: evidence across languages and cognitive domains Caleb Everett*. ISBN 9783110484922.

FILIMON, Flavia, 2015. Are All Spatial Reference Frames Egocentric? Reinterpreting Evidence for Allocentric, Object-Centered, or World-Centered Reference Frames. *Frontiers in Human Neuroscience* [online]. **9** [cit. 2020-04-10]. DOI: 10.3389/fnhum.2015.00648. ISSN 1662-5161. Dostupné z: <http://journal.frontiersin.org/Article/10.3389/fnhum.2015.00648/abstract>

FREKSA, C., 2003. *Spatial cognition III: routes and navigation, human memory and learning, spatial representation and spatial learning*. New York: Springer. Lecture notes in computer science, 2685. ISBN 3-540-40430-9.

GEERTZ, Clifford, 1974. "From the Native's Point of View": On the Nature of Anthropological Understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* [online]. **28**(1), 221-237 [cit. 2020-07-19]. DOI: 10.2307/3822971. ISSN 0002712X.

HAMAGUCHI, Eshun, 2003. "Awai no bunka" to "hitori no bunka": Hikaku shakai no kiso riron ["Interpersonal culture" and "solitary culture": A basic theory of societal comparison]. Tokyo.. Chisen-Shokan.

HAMAGUCHI, Esyun, Kumon SHUMPEI a Mildred CREIGHTON, 1985. A Contextual Model of the Japanese: Toward a Methodological Innovation in Japan Studies. *Journal of Japanese Studies* [online]. **11**(2) [cit. 2020-04-01]. DOI: 10.2307/132562. ISSN 00956848. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/132562?origin=crossref>

HASEGAWA, Yoko a Yukio HIROSE, 2005. What the Japanese Language Tells Us about the Alleged Japanese Relational Self. *Australian Journal of Linguistics* [online]. **25**(2), 219-251 [cit. 2020-04-01]. DOI: 10.1080/07268600500233019. ISSN 0726-8602. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07268600500233019>

HENDRY, Joy, 1989. An Interview with Chie Nakane. *Current Anthropology* [online]. **30**(5), 643-649 [cit. 2020-05-06]. ISSN 00113204.

HÖLSCHER, Christoph, Thomas SHIPLEY, Marta OLIVETTI BELARDINELLI, John BATEMAN a Nora NEWCOMBE, ed., 2010. *Spatial Cognition VII* [online]. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg [cit. 2020-07-14]. Lecture Notes in Computer Science. DOI: 10.1007/978-3-642-14749-4. ISBN 978-3-642-14748-7.

- CHURCH, A., Stephanie WILLMORE, Adisa ANDERSON et al., 2011. Cultural Differences in Implicit Theories and Self-Perceptions of Traitedness. *Journal of Cross-Cultural Psychology* [online]. **43**(8), 1268-1296 [cit. 2020-07-29]. DOI: 10.1177/0022022111428514. ISSN 0022-0221. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022022111428514>
- IMAI, Mutsumi, Takuya NAKANISHI, Honami MIYASHITA, Yoichi KIDACHI a Shun ISHIZAKI, 1999. The Meanings of FRONT/BACK/LEFT/RIGHT. *Cognitive Studies: Bulletin of the Japanese Cognitive Science Society*. **6**(2), 207-225. DOI: 10.11225/jcss.6.207.
- KATO, Masae a Margaret SLEEBOOM-FAULKNER, 2011. Dichotomies of collectivism and individualism in bioethics: Selective abortion debates and issues of self-determination in Japan and 'the West'. *Social Science & Medicine* [online]. **73**(4), 507-514 [cit. 2020-04-01]. DOI: 10.1016/j.socscimed.2011.05.053. ISSN 02779536. Dostupné z: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S027795361100387X>
- KTE'PI, Bill, 2018. Linguistic relativity (Sapir-Whorf hypothesis). *Salem Press Encyclopedia* [online]. [cit. 2020-07-14].
- LEVINSON, Stephen C., 2003. *Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity*. New York: Cambridge University Press. ISBN 0521011965.
- MARTÍNEZ, Lee Anne, 2019. Eugenics. *Salem Press Encyclopedia of Health* [online]. [cit. 2020-07-31].
- MIIKE, Yoshitaka. Japanese Enryo-Sasshi Communication and the Psychology of Amae: Reconsideration and Reconceptualization. *Keio Communication Review* [online]. **2003**(23), 93-115 [cit. 2020-05-06]. Dostupné z: <http://www.mediacom.keio.ac.jp/publication/pdf2003/review25/7.pdf>
- NAKANE, Chie, 1972. *Human relations in Japan: summary translation of "Tateshakai no Ningen Kankei": (Personal Relations in a Vertical Society): summary translation of "Tateshakai no Ningen Kankei"*. Ministry of Foreign Affairs. Dostupné z: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?authtype=shib&custid=s1240919&profile=eds>
- O'MEARA, Carolyn a Gabriela PÉREZ BÁEZ, 2011. Spatial frames of reference in Mesoamerican languages. *Language Sciences* [online]. **33**(6), 837-852 [cit. 2020-04-11]. DOI: 10.1016/j.langsci.2011.06.013. ISSN 03880001.
- O'MEARA, Carolyn a Gabriela PÉREZ BÁEZ, 2011. Spatial frames of reference in Mesoamerican languages. *Language Sciences* [online]. **33**(6), 837-852 [cit. 2020-04-09]. DOI: 10.1016/j.langsci.2011.06.013. ISSN 03880001. Dostupné z: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S038800011100115X>
- SHUSTERMAN, Anna a Peggy LI, 2016. A Framework for Work on Frames of Reference. BARNER, David a Andrew Scott BARON, ed., David BARNER, Andrew BARON. *Core Knowledge and Conceptual Change* [online]. Oxford University Press, s. 191-206 [cit. 2020-04-13]. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190467630.003.0011. ISBN 9780190467630. Dostupné z: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780190467630.001.0001/acprof-9780190467630-chapter-11>
- SMITH, P. a M. BOND, 1993. *Social psychology across cultures: Analysis and perspectives*. London.. Harvester Wheatsheaf.

SOROKOWSKI, P., 2009. Influence of culture on sports achievements: The case of sprint relay teams from Japan, Brazil, the USA and Great Britain. *Human Movement* [online]. **10**(2), 176-181 [cit. 2020-07-29]. DOI: 10.2478/v10038-009-0008-0. ISSN 17323991.

ŠTÍCHA, František, Milada HIRSCHOVÁ a Susan KRESIN, 2017. SLOVESNÝ ČAS. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. Brno: Centrum zpracování přirozeného jazyka, Masarykova univerzita [cit. 2020-04-09]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVESN%C3%9D%20%C4%8CAS#bibitem35>

TAKANO, Yohtarō a Eiko OSAKA, 2018. Comparing Japan and the United States on individualism/collectivism: A follow-up review. *Asian Journal of Social Psychology* [online]. **21**(4), 301-316 [cit. 2020-04-01]. DOI: 10.1111/ajsp.12322. ISSN 13672223. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/ajsp.12322>

The jamovi project (2020). jamovi (Version 1.2) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org> [online]. [cit. 2020-07-30].

TRIANDIS, Harry a Michele GELFAND, 2012. *Handbook of theories of social psychology., Vol. 2.* 498-520 s. DOI: 10.4135/9781446249222.n51. ISBN 9780857029614.

YOSHINO, Kosaku, 2000. *Cultural nationalism in contemporary Japan: a sociological enquiry / Kosaku Yoshino*. ISBN 0415071194.

浜口 恵俊, 2001. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation [cit. 2020-05-06]. Dostupné z: <https://ja.wikipedia.org/wiki/%E6%B5%9C%E5%8F%A3%E6%81%B5%E4%BF%8A>